

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Az erdélyi vámpír-betegségről

Összefoglalás ♦ *A 18. század első évtizedeiben valóságos vámpír-hisztéria kerítette hatalmába Európát. Egyes szlavóniai, bánáti és dél-erdélyi falvakban ugyanis az állítólagos vámpírok (sírjukból visszajáró, s az élők vérért szívó holttestek), a korabeli vizsgálati jegyzőkönyvek tanúsága szerint, különféle halálos betegségeket, sőt járványokat okoztak. A jelen tanulmány, erdélyi adatok alapján, azt igyekszik kideríteni, azonosítható-e mai terminológiánkkal ez az úgynevezett vámpír-betegség. A szerző arra következtet, hogy a vámpír-betegség elnevezés valójában több, különféle kórformát (tifuszt, kolerát, vérmérgezést, ételmérgezést, pestist stb.) takar: e terminus létrejöttében tehát nem valamely meghatározott betegség tünetei, hanem a vámpírokkal kapcsolatos hiedelmek, és a halálesetekre adott téves népi magyarázatok játszották a főszerepet.*

1725-ben valóságos vámpír-láz kerítette hatalmába Európát, a vámpír szó maga is ekkoriban jelent meg az európai nyelvekben, így a magyarban is. A szlavóniai és az úgynevezett határőr-hajdúezredek területén fekvő Gradiska, Kisolova és Medvedia falvakban pusztító „magyar” vámpírok legendája – a halálesetekről készült hivatalos jelentések alapján – széles körben ismertté vált nyugaton. Noha a klasszikus vámpír-hitnek nem elengedhetetlen „kelléke” a halál- és betegségokozás, az ekkoriban feljegyzett esetek csaknem mindegyikében egy bizonyos, halálos kimenetelű vámpír betegségről, sőt járványról esik szó, melynek során egy, a sírból visszajáró, néven nevezett vámpír (Gradiskán például Petar Plogojowitz) vérszívással többeket megölt. A következőkben arra keresünk választ, létezett-e efféle betegség, azonosítható-e mai terminológiánk alapján, illetve arra, mi volt az oka annak, hogy ez a különös „betegség” éppen ekkoriban jelent meg Európa színpadán? Mielőtt azonban a betegség azonosításának munkájába kezdenénk, érdemes röviden megismerkednünk a vámpír-hit történetével.

A vámpír-hit, alapformájában szinte egyidős lehet az emberiséggel.¹ Vérszívó démoni lényeket a sémita, az indoeurópai, az afrikai és a távol-keleti mitológiákban egyaránt találhatunk. A mi képzeletvilágunkban élő vámpír azonban egyértelműen szláv eredetű: a szláv hiedelem szerint ugyanis a vámpír nem démon immár, hanem halott ember, vagy egyenest holttest, aki vagy amely életre kel, és létét eleven emberek vérének szívásával tartja fenn. E szláv vagy balkáni vámpír jellemzője az is, hogy vérszívás közben a „megszívott” áldozatot valamilyen módon elemészti. Ugyancsak a vámpírfajta sajátossága, hogy ellene küzdeni a holttest elpusztításával, lefejezésével, elégetésével, karóval való átdöfésével lehet. A szláv vámpírokat Lengyelországban, Morvaországban már a 14. században említik írásos források, és a vámpírhit e területeken a 20. századig nyomon követhető.² A vámpírhiedelmekkel gyakran szétválaszthatatlanul keveredik a vlkodlak-brukola (csordásfarkas) hiedelemkör, amelynek eredete Dél-Itáliában és az égei-tengeri szigeteken kereshető, ám talán szintén szláv származású.³

Vámpírokat a nagy, 1725-1732-es vámpírhisztéria⁴ előtt is gyakran említ az európai irodalom. Ezek az utalások részint történeti munkákban (Hagenecius, Zeiler, Stiefler, Andreas Mollerus, Rzaczynski stb.),⁵ részint szórakoztató szándékú írásokban (Francisci, Balbinus, Harssdörfer),⁶ részben pedig természettudományos művekben (Sassonia, Kornmann, Garmann)⁷ fordulnak elő. Részben ugyancsak 1732 előtti az úgynevezett mortui masticantes-ről szóló disszertációk is, amelyekről e folyóirat hasábjain korábban már részletesen beszámoltunk.⁸

A vámpírhit írott bizonyítékait a Magyar Királyságban, Erdélyben és a Partiumban, illetve a határőrvidékeken is korán – még jóval a nagy vámpírláz előtt – felfedezhetjük. Már Calmet utal rá 1745-ben kiadott vitairatában, hogy a vámpírok 60 éve, azaz az 1680-as években „jelentkeztek” először. A hiedelmek nyomaira azonban szinte kizárólag nem magyar, hanem szerb, román, szlovák, lengyel nemzetiségű területeken bukkanhatunk. Köleséri Sámuel 1709-ben tudósít arról, hogy a dél-erdélyi járványokért a román lakosok a vámpírokat tették felelőssé. 1718-ban, tehát hét évvel a gradiskai eset előtt, Lublón halt meg az a – valószínűleg lengyel – Kaszperek Mihály, akiről később Mikszáth a „*Kísértet Lublón*” című regényét írta, és akit környezete vámpírként tartott számon.

Az 1725-1732 közt ismertté vált „magyarországi” vámpír-esetek nagy port vertek föl nyugaton, és különösen 1732-ben szinte tömegével jelentek meg azok a – főként orvosi – tanulmányok, amelyek a vámpír-jelenségre természettudományos magyarázatot próbáltak adni. Noha Calmet (1746.), illetve Gerhard van Swieten (1755.) összefoglalásai után a tudományos vita gyakorlatilag lezárult, a vámpírhit természetesen nem szűnt meg. A bécsi udvarnak több vizsgálatot is el kellett rendelnie, és számos rendeletet kellett hoznia a vámpír-babonákkal szemben, s tudjuk azt is, hogy még a 20. században is előfordult Erdélyben, hogy a vidéki (román) lakosság holttesteket ástott ki, és égetett el vagy csonkított meg, hogy a falut sújtó járványnak véget vessen.⁹

Adataink alapján tehát több megállapítást is tehetünk. Egyrészt kimondható, hogy a vámpír-betegséggel kapcsolatos hiedelemkör szláv, illetve dél-európai eredetű, másrészt megállapítható az is, hogy az erdélyi nemzetek közül szinte kizárólag a román népesség körében bukkanhatunk nyomaira. Az is föltűnő, hogy a hasonló hiedelmek nagyjából a 18. század elején jelentek meg a térségben: korábbi adataink ugyanis – a *masticatio mortuorum* német eredetű hiedelmétől eltekintve – részint az északi szlávoktól, részint pedig a Balkánról származnak. A 18. századi – Európában is széles körben terjedő – vámpírhitnek azonban, a korábbiakkal ellentétben, már alapmotívuma a betegség- és járványterjesztés: hírhedtté válását is nagyrészt ennek a vonásának köszönhetette, hiszen éppen „közegészségügyi” vonatkozása keltette föl a központi hatóságok és az orvostársadalom figyelmét a kérdés iránt. Erdélyi vámpír-adatainknak is jellegzetességük, hogy kivétel nélkül betegségekkel, sőt járványokkal kapcsolatosak.

Az erdélyi vámpír-betegségre vonatkozó adatainkat két csoportra oszthatjuk: az egyik adatcsoport a betegség megjelenéséről tudósít, míg a másik a betegség leírását is tartalmazza. Adatainkat három forrásból meríthetjük:

- 1. közigazgatási, közegészségügyi törvények, rendeletek, jelentések
- 2. levéltári források, periratok (Érdekes, hogy a magyarországi boszorkányperek kiválóan feldolgozott anyagában egyetlen szó sem esik vámpírokról!¹⁰)
- 3. orvosi munkák, utalásai.

Részletes betegségleírás azonban kizárólag orvosi munkákban található. Vegyük sorra tehát forrásainkat.

A vámpír-betegség erdélyi megjelenéséről elsőként az orvos-teológus-politikus, Erdély bányáinak főfelügyelője, Köleséri Sámuel (1663-1732) tudósított *Pestis Dacicae*¹¹ című, 1709-ben, Szebenben kiadott, rövid, latin nyelvű munkájában. Ez a szöveg nemcsak azért rendkívül érdekes, mert jóval az 1728-1732-es nagy vámpír-hisztéria előtt született, hanem azért is, mert egyértelműen a pestissel kapcsolatban beszél „vámpírbetegségről”. A könyvecske végén (111-120.o.) a következők olvashatók:

„Tartomány-szerte elterjedt a hír, és sokak lelkében, egészen a babonaság fokáig, igen mélyen meggyökeredzett a hiedelem, hogy a pestist sokhelyütt az ördög segítségével a boszorkányok (sagae et veneficae) okozzák, és hogy élők és holtak egyaránt terjesztik. A beszámolók egyértelmű állítása szerint, a járvánnyal szemben sokhelyütt, hatásos ellenszerként szokásba jött, hogy a gyanús holttesteket kiássák, megcsonkítják és a mellkasuk közepén karóval átdöfik.”

Ezután Köleséri több pontos adatot is felsorol: Kis-Keréken – mint írja – 34 ember halt meg, ezért az egész falu teljes egyetértésével (consensu totius pagi), egy férfit, két nőt és egy lányt kiástak, a férfi ugyan már oszladozott, de a nők teste ép volt, és szájukban megrágott szemfedőt találtak. Ekkor a hullák szájára követ tettek, mellüket karóval átdöfték – a járvány azonban, talán nem lepődünk meg rajta, nem szűnt meg. A szomszéd faluban, Pókafalván 11 idősebb ember halt meg: egy románt az unokájával együtt kiástak, és mivel vámpír-gyanúsaknak találtattak (masticatio tünetek miatt), tetemüket karóval átdöfték. A Haller grófok Wisskirchen nevű birtokán egy gulyást a saját családja kérésére ástak ki. Itt Köleséri utal az idősb Apafi Mihály (1632-1690) fejedelem idején hírhedtté váló szebeni esetre, melynek során egy Cabrera nevű testőrparancsnok okozott incubusos (fulladásos) tüneteket sírjából visszajárva. A fejedelem parancsára holttestét kiásták, s miután masticatio tüneteket észleltek rajta, fejét levágták, mire a járvány abbamaradt. A Naláncziak Bábolna nevű birtokán egy pópát, Csesztvén pedig egy férfit ástak ki hasonló okból.

A következőkben ugyan Köleséri elutasítja azt a lehetőséget, hogy a járványnak démoni oka lehet, ám arra is felhívja a figyelmet, hogy a holttest, amelyet a lélek elhagyott, könnyen válhat démoni szemfényvesztések eszközévé. Mint kijelenti, az

egyik jellegzetes masticatio tünet, a disznóröfögés szerű hang is nyilván a Sátán műve. Vagyis szerinte az említett esetekben nem valódi betegségről, hanem a fantázia művéről, egyfajta hisztériáról, vagy egyszerűen egy létező betegsége, a pestisre adott téves magyarázatról van szó.

A vámpír-betegség igen lényeges forráscsoportját adják azok az orvosi-természettudományos disszertációk, levelek, amelyek az 1732-es, említett nagy vámpír-hisztéria nyomán kibontakozó orvosi vita során születtek.¹² Noha több mint harmincan írtak a tárgyról – a művek nagy része Johann Chistoph Goetze (1688-1733) *Commercium litterarium ad rei medicae et scientiae naturalis incrementum institutum* című lapjának 11-37. Hebdomas-aiban jelent meg (Nürnberg, 1732.) – magáról a betegségről, annak mibenlétéről viszonylag kevesebb szó esett. A szerzők zöme vagy egyszerűen babonaságnak bélyegezte a vámpír-jelenséget, és így a betegséggel sem volt hajlandó foglalkozni, vagy pedig érdeklődését inkább a hullák épségének, mumifikálódásának jelensége keltette föl. Ráadásul a figyelem szinte kizárólag a három hírhedt bánáti-szlavóniai esetre irányult, míg Erdélyről alig esik szó a vita során. Itt csupán azokat a közléseket emelem ki, melyek a vámpír-betegséggel hozhatók kapcsolatba.

- A XIX. Hebdomas 146-152. oldalán egy névtelen szerző az első, aki érdemben foglalkozik a betegséggel – az írás utal Köleséri adataira is, sőt egy 1717-es, Merul faluban kitört járványról is megemlékezik: e szerző szerint egy azonosíthatatlan járvány (*epidemia*) okozza a haláleseteket.
- A XXI. Hebdomas 170-173. oldalán, egy szintén névtelen szerző főként ugyan a mumifikálódás kérdésével foglalkozik, ám azt is megjegyzi, hogy a hullák valóban okozhatnak járványt, ha nem is vámpírként, de járványterjesztőként.
- Az ezután következő levél (173-176.) szerint a járvány létezik, de egyszerű hisztéria az oka.
- Evvel ért egyet a XXV. Hebdomas 190-191. oldalán megszólaló Joannes Guilhelmus Noebeling, Jénában, 1732-ben kiadott disszertációja is, amely az imaginatióban, vagyis a képzeletben látja a betegség okát.
- A XXVIII. Hebdomas 219-224. oldalán a Putoneus álnéven író J. C. Meinig művének összefoglalását olvashatjuk *Besondere Nachrichten von denen Vampyren oder sogenanntem Blutsaugern...* (Leipzig, 1732.) címmel, amely kijelenti: a betegség oka az ijedtség, esetleg tojás okozta ételmérgezés.

- A XXXVII. Hebdomas 291-292. oldalán Johann Georg Heinrich Kramer értekezése (*Cogitationes de vampyris Serviensibus*) elsőként foglalkozik komolyan a betegséggel: ő kolerának tartja: szerinte a járványt romlott hús okozhatta, bár – mint mondja – adatai hiányosak. A vita többi résztvevője – vagyis a korabeli vámpír-irodalom – vagy mellőzi, vagy megkerüli a betegség elemzését.

A Commercium szerzői tehát szinte egyöntetűen tagadják a vámpírok létét, ha pedig elismerik, hogy valódi járványról vagy betegségről is szó lehetett, lelki okokra vezetik vissza a jelenségeket, illetve ételmérgezéssel, szépszissel, esetleg kolerával azonosítják a vámpír-kórt. Sajnos azonban adataik közt alig található kimondottan erdélyi vonatkozású.

Noha, mint mondtuk a vámpírokkal kapcsolatos tudományos vita az 1740-es években gyakorlatilag lezárult, 1755-ben a bécsi udvar mégis úgy döntött, hogy tiszta vizet önt a pohárba. Ennek érdekében Georg Tallar sebészt és katonaoorvost hivatalosan megbízta avval a feladattal, hogy írjon részletes beszámolót az erdélyi vámpír-hiedelmekről és ezek orvosi vonatkozásairól. Tallar beszámolója talán a legrészletesebb, legtárgyilagosabb és legérdekesebb a vámpírbetegségről szóló munkák közül. A mű 1786-ban, Bécsben, G. Mössle nyomdájában nyomtatásban is megjelent „*Anatómiai-sebészi láttelel, avagy alapos beszámoló az úgynevezett vérszívókról, vámpírokról vagy oláh nyelven moroi-okról...*” címmel.¹³

Georg Tallar – amint könyvének előszavában olvasható – 1700 körül, Mainzban született. Itt és Strassburgban végezte el a főiskolát, és nyert sebészi diplomát. Ezután a magyarországi hadszíntereken Geyer, Vetterani és Lobkowitz tábornokok seregeiben szolgált, s kiválóan megtanult románul, sőt magyarul is. 1724-ben érkezett először Erdélybe. Halálzási éve nem ismert. A vámpírokra vonatkozó adatait dél-erdélyi, oláhországi és bánáti román falvakban gyűjtötte.

Tallar rövid történeti bevezető után megjegyzi, hogy a vámpírhit csak a szlávok és a románok között él, a német népesség körében ismeretlen. Egyetlen német sem halt meg soha vámpírbetegségben, noha a románok körében évente több százan esnek e különös betegség áldozatául. A holttestek kiásása és megcsonkítása elterjedt szokás, amelyet lehetetlen tiltani. Tallar maga ötször is tanúja volt efféle rituálénak, először

Déván 1724-ben, két esetben Kollátfán, s kétszer Oláhországban. Háromszor fel is boncolta a kiásott holttesteket. Érdekes beszámolót közöl arról is, hogyan „beszélgetnek” a helybéliek a halottal.

Az úgynevezett moroi-ok a beteg álmában jelennek meg, nappal a szoba sarkába húzódnak, vagy láthatatlanná válnak. A betegség tünetei a következők: altesti fájdalmak, gyöngeség, hasmenés, hányás, fejfájás, a nyelv elfehéredése. A beteg végül delíriumba esik, kiszárad, pulzusa az egekbe szökik. A halál után az altest, a nyak és a kulcscsont környéke kékes színű lesz. A hullamerevség feltűnően későn áll be. A románok a betegeket olymódon kezelik, hogy a betegségben elhaltak vérével kenik be őket!

Tallar sem tudta ugyan pontosan azonosítani a betegséget, a tünetek alapján azonban szepszisre (vérmérgezésre) vagy tífuszra gyanakodhatunk. Tallar azt is megjegyzi, hogy hasonló tünetek a hadjáratok idején is gyakoriak: ez is a tífusz vagy a vérmérgezés gyanúját erősíti. Véleménye szerint a „járvány” a román étkezési szokások eredménye lehet. A román népesség ugyanis nyaranta kielégítően táplálkozik, télen azonban – kényszerű – böjtöt tart (hiszen ilyenkor nincs munka), vagyis magyarul éheznek, viszont rengeteg pálinkát fogyaszt. A vámpír-fantáziákat Tallar a gyomoredveknek az idegrendszerre gyakorolt hatásával magyarázza.

A járvány nem epidémikus, hanem endémikus jellegű – jegyzi meg utóbb a szerző – a betegség okai pedig nem kórokozók, hanem a környezetben – például a rossz levegőben – és a táplálkozásban keresendők, tehát úgynevezett „esetleges okok”-nak tarthatók. Ezután érdekes beszámolót olvashatunk az erdélyi román népi gyógyászati eljárásokról és a vámpírokkal kapcsolatos babonákról, amelyet most, hely hiányában, nem ismertetünk. Annyit azonban érdemes megjegyeznünk, hogy a beszámoló tanúsága szerint a nép kizárólag olyan személyeket gyanúsított vámpírsággal, akik a közösségben vezető szerepet játszottak korábban, vagy relatíve jómódúak voltak.

Tallar, összefoglalva tapasztalatait a vámpír-hiedelmeket egyértelműen mesének tartja. Megjegyzi, hogy Kis-Dikvan faluban személyesen végzett kísérleteket egy „eleven” vámpírral, és csalónak találta az illetőt.

Tallar beszámolója valószínűleg a legmegbízhatóbb és adatokban is a leggazdagabb az erdélyi vámpír-hiedelemmel kapcsolatos szövegek közül. Orvostörténeti értékét csak növeli, hogy a szerző iskolázott, intelligens szakember volt, aki annak ellenére, hogy a babonákat elutasította és elítélte, alaposan elemezte s megőrizte őket az utókor számára.

A Magyar Királyság és Erdély a 18. században a magyar király fennhatósága alá tartozott. Minthogy a magyar király ez idő szerint az osztrák császárral volt azonos, aki Bécsben székel, a Magyar Királyság, helyesebben az egyes – meglehetősen önálló – vármegyék közigazgatását a mindenkori király nevében a *Consilium Locumtenentiale Regium* (Királyi Helytartótanács), Erdélyét pedig a *Gubernium* (Kormányzóság) nevű hivatal irányította vagy próbálta irányítani. A Helytartótanács által hozott egészségügyi törvények és rendeletek teljes gyűjteményét Linzbauer Ferenc Xavér, a pesti egyetem sebészprofesszora állította össze, és adta ki 1852 és 1860 között Budán, három (valójában 5) kötetben.¹⁴ E gyűjtemény anyaga igen gazdag és számos vámpírokkal kapcsolatos adat is található benne. Szempontunkból különösen érdekes az a terjedelmes, 1755. március 17-ei keltezésű anyag, amely a gyűjtemény első kötetének 716-737. oldalán (568. számú irat) olvasható, s amely több részből áll.

A szöveg első szakasza a magyarországi és erdélyi vámpír-jelenség előzményeiről szól (latinul és magyarul), majd Tallar jelentését ismerteti röviden (németül), végül sziléziai párhuzamokat említ. A szöveg második fele Gerhard van Swieten eredetileg francia nyelvű tanulmányának német nyelvű fordítását tartalmazza. Ezúttal csupán az erdélyi vonatkozású adatokat emelem ki:

„A tapasztalat bizonyítja – írja a szöveg – hogy az egész rác, vagy ha tetszik orosz (russica), valamint az oláh (valachica) nemzet, amely részint Magyarország Budáig terjedő részén, sőt majdnem Konstantinápolyig, a Dunán innen, valamint az egész ősi, »úgynevezett Ripensis« Dáciában, valamint a hegyeken túli Oláhországban és Moldovában és a (mediterrán) Erdélyben él, a halálról és halottairól, makacsul, teljesen egyedülálló és babonás hitet táplál, különösen olyankor, ha azt tapasztalja, hogy a szokásosnál pusztítóbb járvány dűl soraiban. Egyes halottakat ugyanis, akik egyáltalán nem a járvány következtében haltak meg,

*pogány módon, néhány egymás után következő ősidők óta számon tartott és bevett napon és éjen át kikérdeznek, miért haltak meg, noha nyájban, gulyában, pénzben és terményben gazdagok voltak. Ezt különösen akkor teszik, ha valamilyen járvány dűl, mivel a rácok úgy hiszik, hogy egynémely halott őket s övéiket kiszívja. A hasonlóan babonás oláhok viszont úgy tartják – mint Kölesérink, aki az egész vámpírizmust a Sátán szemfényvesztésének és csalásának tartja, a Szebenben, 1790-ben kiadott *Scrutinum pestis Dacicae*-ben írja – hogy a vámpírok megrágnák őket.”* Ezután csodálkozik, hogy bár annyi ismert magyar orvos működött abban az időben (fel is sorolja őket), mégsem boncolt senki vámpír-hullát. Utal a *Commercium* írásaira, és leginkább D’Argens márkinak a vámpírokról szóló levelét ajánlja.

A továbbiakban arról olvashatunk, hogy 1732-ben „*ad nauseam usque agitata*”, vagyis a hányingerig agyonrágott téma volt a vámpírizmus, ám 1755-ben, elsősorban van Swieten tanulmányának és az udvar tilalmainak köszönhetően annyira megszűnt a hit, „*ut ejusmodi nugarum vix amplius intra patriae limitibus audiatur*” (hogy efféle ostobaság, a haza határain belül, azóta alig hallható). (Ez egyébként enyhén szólva túlzásnak titulálható.) Ezután a szerző Calmet-ről emlékezik meg, majd azt írja, hogy a Melius Juhász Péter által említett¹⁵ lidérc (incubus), illetve boszorkány (incuba) azonos a vámpírral (a 16. sz.-i magyar szöveget is hozza). Érdekes, hogy e betegséget már Melius is betegségnek tartja, és nem démoni jelenségnek. Itt Weszprémi István szövegét idézi a szerző.¹⁶

A gyűjtemény következő részében előbb Tallar jelentésének német kivonatát találjuk, majd sziléziai párhuzamos esetekről és a Sziléziába kirendelt császári vizsgálóbizottság vizsgálati jelentéséről olvashatunk. Ezután következik (725. o.) van Swieten művének vámpírokra vonatkozó része, végül (731-734. o.) a hullabomlás jelenségéről találhatunk egy eszmefuttatást – német-cseh adatok alapján – *Ob die Vampyre die Lebendigen durch Erscheinungen beunruhigen?* címmel. Ebben a záró szakaszban azonban már sajnos nincs szó sem Erdélyről, sem járványról többé!

A vámpírbetegség értelmezése szempontjából érdekes, bár viszonylag késői anyag, Martinus Martini (1760-1800) 1782-ben, Bécsben kiadott orvosdoktori

disszertációja a démonomániáról,¹⁷ amelyet szerzője Bánffy György erdélyi kancellárhelyettesnek ajánlott. Martinus a démonomániának három fajtáját jelöli meg: a valódi, a képzelt, illetve azt a démonomániát, amelyet betegségnek hisznek. Mint kijelenti, valódi (vera) démonománia – legalábbis az ő korában – már nem létezett: ha ilyesmiről volt szó, az szimulációval vagy elmebajjal azonosítható. A képzelt (fictita) démonomániáról szóló részben (15-69.) esik szó a boszorkányság után a vámpírizmusról (41-69. p.). Martini szerint a vámpír-betegség az incubussal azonos, és az antikvitásban is már létezett. Magyarázata lehet: 1. platonikus (e szerint a testből kiszálló lélek okozza), 2. paracelsista (a légkörben rekedő asztrális lélek okozza), 3. a Ranfft-féle magyarázat szerint a vámpír-jelenségeket a hullában fennmaradó és ható *vis vitalis* (életerő) okozza, 4. végül magyarázható tetszhalállal, 5. vagy démoni tevékenységgel is. Ezután a betegséget a következőképpen írja le: „*A vámpírizmus az ephialtestől [tehát a lidércnyomástól, incubustól] abban különbözik, hogy mindaz, aki vámpírizmusba esik, rövidesen meghal, az incubus azonban sohasem, vagy csak igen ritkán öl. Ez azonban nem esszenciális különbség, hanem csak fokozati. A vámpírizmus továbbá mindig valamilyen heveny betegséggel társul, amit, mikor Magyarországon a vámpírizmus pusztított, adatok is alátámasztottak. [...] Akiket ilyen betegség támad meg, arról panaszkodnak, hogy hirtelen felébrednek, szoronganak, mellkasukon nyomás ül, lélegzetük szaggatott, fulladás fenyegeti, félelem fogja el őket, és állítólag röviddel ezután kilehelik a lelküket.*”¹⁸ Mindehhez kísértet-képzetek társulnak. (Az 1732-es *Commeccium*-számokban ismertetett irodalomból válogatja hivatkozásait.)

Martini tehát – aki erdélyi adatokat egyáltalán nem említ – a betegséget az incubussal azonosítja, a hozzá társuló képzetekre pedig pszichikai magyarázatot ad. Okosan megjegyzi: a vámpír-képzeteknek valójában a vámpírhit megléte maga az elsőrendű oka. A fejezetet a híres gradiskai, medvediai, kisolovai eseteknek, Calmet Cabrera-történetének és egy sziléziai esetnek a leírásával, illetve antik példákkal zárja.

Magyary-Kossa Gyula *Magyar orvosi emlékek* című, hatalmas adattárában szintén találhatunk néhány utalást az erdélyi vámpír-betegségekre.¹⁹ Egy levéltári adat (OL Acta pestilentialia, 1738/21-24. protocollum) az 1738-as újpalánkai *pestissel* kapcsolatban említ vámpír-tevékenységet, illetve elhárító-jellegű hullaégetést.

Ugyanitt olvasható – Dés városának jegyzőkönyveire hivatkozva –, hogy Désett, 1742-ben magyar nevű személyek holttestét ásták ki és döfték át karóval, majd égették meg, mert többeket meghatározatlan módon megöltek. (Ez egyébként tudtommal az egyetlen vámpír-adat, ahol magyar nevű személyek szerepelnek a jegyzőkönyvekben). Magyary-Kossa további, az erdélyi vámpír-betegsége vonatkozó adatai jóval későbbiek: 1831-ből Arad megyéből (Arad, Gyulica, Vadász kerüls településekről) tudósít egy, a *kolerával* kapcsolatban támadt vámpírhisztériáról, amely a románok közt tört ki, majd az 1890-es évekből említ több Hunyad megyei, ill. nagyvárad, Krassó-Szörény megyei (Ethnogr., 1899: 415., 334.), 1903-ból pedig egy musinkai (Ethnogr., 1903: 272.), egy abrudbányai (Ethnogr., 1903: 336.) és egy Szatmár megyei (Ethnogr., 1904: 84.) esetet. Valamennyi a román nemzetiség körében fordult elő. Az újabb eseteknél – noha az eljárás megegyezett a 18. századival – nem volt szó járvány- vagy betegségokozásról.

Összefoglalás

Eddig elsősorban arra a kérdésre kerestünk választ, vajon azonosítható-e a vámpír-betegség, illetve ennek Erdélyben feljegyzett válfaja. Forrásaink a legkülönbözőbb betegségeket említik. Az 1732-es orvosi vita cikkeinek csak egy része tér ki a betegség bemutatására vagy elemzésére – ezeket a tanulmányokat a *Commercium* összegzi számunkra. Itt többnyire hisztériával, ételmérgezéssel vagy hullamérgezéssel azonosítják a betegséget. Kramerus ezzel szemben kolerára utal. Tallar vérmérgezést vagy ételmérgezést, esetleg tífuszt ír le. Köleséri egyértelműen pestist említ, Martini incubusra vagy hisztériás tünetekre gyanakszik, van Swietennél, illetve a Magyary-Kossa által összegyűjtött szövegekben pedig általánosságban járványról, epidemiáról van szó. Még a legrészletesebb leírás – Tallaré – alapján sem lehetséges egyértelműen azonosítani a kórt, a szerző maga is bizonytalan e tekintetben.

A vámpír-betegség tehát nem tartható konkrét betegségnek.²⁰ Inkább azt figyelhettük meg, hogy a meglévő vámpír-hiedelmek olyan esetekben kerültek előtérbe „népi” magyarázatként, mikor valamilyen súlyosabb járvány pusztított a környéken. Pestishez, kolerához, tehát epidemiához, ételmérgezéssel endémiához éppúgy társulhattak ezek a hiedelmek, mint egyedi betegségekhez, szepszishez, esetleg a

bőjt miatti elgyöngülés okozta sorozatos halálozásokhoz. A vámpírbetegség lényege tehát nem a betegségben, hanem az adott hiedelemkörben keresendő. Látnunk kell, hogy egy-egy betegség valójában soha nem önálló létező: csupán tünetcsoport, amelyet a közmegállapodás lát el azonosító névvel. A vámpírbetegség sajátossága, hogy létrehozásában nem elsősorban a betegség „tünetei”, hanem az arra reflektáló, azt magyarázó hiedelemkör jellegzetességei játszották a főszerepet. Hasonló folyamatok ma is megfigyelhetők például a több betegség gyűjtőneveként funkcionáló „rák” elnevezés esetében, amelyet a „néphit” – indokolatlanul – egyazon kórnak tart.

Arra a kérdésünkre viszont, hogy mért éppen ebben a korban szaporodtak el a vámpír-betegségre vonatkozó adatok, csak hipotetikus válasz adható. A vámpírhit a balkáni szláv és román népesség körében ősidők óta jelen volt, követezőképpen a vámpírizmus, mint betegség-etiológia is évszázadok óta ismert lehetett. A vámpírbetegségre vonatkozó adatok megszorodásának okát abban kell inkább keresnünk, hogy a 17. század végén a Habsburg-birodalom sikeres háborúkat vívott a törökkel, és ezek során jelentős észak-balkáni területeket hódított meg. Az új területeken, az addig fel nem jegyzett eseteket ettől kezdve a császári közigazgatás regisztrálni kezdte. Vagyis bizonyára nem az esetek száma növekedhetett meg, hanem csupán a regisztrált eseteké, pontosabban a regisztrációké. Az új császári közigazgatás felhívta a figyelmet ezekre az esetekre, így kerülhettek azok – a vámpír fogalmával együtt – az európai értelmiség érdeklődésének homlokterébe. Mindez magyarázatot ad arra is, hogy a korban regisztrált vámpír-esetek szinte mindegyike miért lehet valamilyen betegséggel, járvánnyal kapcsolatos. Hiszen a közigazgatást elsősorban ezek a járványok érdekelték, a hiedelmekről önmagukban nem születtek volna sem elemzések, sem följegyzések.

A vámpír-betegség története számos, egyéb tanulsággal szolgálhat még a kor gondolkodástörténete, a népi gyógyítás-története, a korabeli egészségügyi közigazgatás működése, illetve a felvilágosodás mentalitástörténete szempontjából, ezekre azonban most nem térhettem ki. Csupán egy, voltaképpen nem is létező betegség azonosítását kíséreltem meg a fennmaradt leírások alapján. Ám meggyőződésem, hogy a nemlétezőről való elmélkedésnél sem érdekesebb, sem emberibb foglalatosság nincsen.

JEGYZETEK

- ¹ Az áttekinthetetlenül nagy irodalomhoz bevezetőképp a következő munkákat ajánlom: GEIGER, O.: Nachzehler. In: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. (Hg. H. BÄCHTOLD-STÄUBLI) Bd. 6. New York, Berlin, 1987. 812-823., HAMBERGER, K.: *Mortuus non mordet: Kommentierte Dokumentation zum Vampirismus 1689-1791*. Wien, Turia und Kant Verl., 1992., STURM, D. – VÖLKER, K. (Hrsg.): *Von denen Vampiren oder Menschengaugern: Dichtung und Dokumente*. (Phantastische Bibliothek, Bd. 306., Suhrkamp Taschenbuch 2281). [H.n.], Suhrkamp Verl., 1994. A Drakula-motívum történetét részletesen a következő művek mesélik el: HARMENING, D.: *Der Anfang von Dracula. Zur Geschichte von Geschichten*. (Quellen und Forschungen zur europäischen Ethnologie 1) Königshausen, Neumann, 1983., illetve LEATHERDALE, C.: *The Origins of Dracula*. London, 1986.
- ² VALVASOR, J. W.: *Die Ehre des Herzogthums Crayn*. Theil II, Buch VII, Cap. 10. Nürnberg, 1689. 335-341. Erasmus Francisci remek jegyzeteivel.
- ³ Első említése: GALATEUS ANTONIUS: *De situ Japygiae*. Patavii, 1558. 31.
- ⁴ Lásd: MAGYAR L. A.: Orvosi vita a magyarországi vámpírokról. *Századok*, 133. (1999.) 1247-1257.
- ⁵ Az irodalmat idézi: MICHAEL RANFFT: *De masticatione mortuorum in tumulis, oder von dem Kauen und Schmatzen der Todten in Gräbern*. Lipsiae, Martini, 1728.
- ⁶ ERASMUS FRANCISCI (1624-1694): *Schaubühne allerhand Curiositäten*. Nürnberg, 1671., BALBINUS, BOHUSLAUS (1621-1688): *Miscellanea historica regni Bohemiae*. Pragae, 1642., HARSSDÖRFER, GEORG PHILIPP (1607-1658): *Schau-Platz jämmerlicher Mord-Geschichte...* Nürnberg, 1651.
- ⁷ GARMANN, CH. F.: *De miraculis mortuorum libri tres*. Dresdae et Lipsiae, 1709. 116-117.; KORNMAN, H.: *De miraculis mortuorum*. Kirchainiae Chattorum, 1610. 63-64.; SASSONIA, H.: *De plica*. In: *Opera practica*. Patavii, 1682. 496.
- ⁸ MAGYAR L. A.: Masticatio mortuorum. *Kharón, Thanatológiai Szemle*, 2002. 1-2. 63-70.
- ⁹ MAGYARY-KOSSA GYULA: *Magyar orvosi emlékek*. Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1940. IV. 86-88. (227.§)
- ¹⁰ KOMÁROMY, A. (szerk.): *A magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest, Akadémiai, 1910., SCHRAM, F. (szerk.): *Magyarországi boszorkányperek 1529-1768*. 1-2. kötet, Budapest, Akadémiai, 1970., BESSENYEI, J. (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai*. 1-2. kötet, Budapest, Balassi, 1997., 2003., BALOGH, B. (szerk.): *Nagybányai boszorkányperek*. Budapest, Balassi, 2003.
- ¹¹ KÖLESERI DE KERESSEER, SAMUEL: *Pestis Dacicae anni M.D.CC.IX. scrutinum et cura*. Cibinii, Heltzdörfer, 1709.
- ¹² MAGYAR L. A.: Orvosi vita a magyarországi vámpírokról. *Századok*, 133. (1999.) 1247-1257.
- ¹³ TALLAR, GEORG: *Visum repertum anatomico-chirurgicum, oder gründlicher Bericht von den sogenannten Blutsaugern, Vampier oder in der wallachischen Sprache Moroi, in der Wallachei, Siebenbürgen und Banat...* Wien, Mössle, 1786.
- ¹⁴ LINZBAUER, FRANCISCUS XAVER: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Budae, Universitas, 1852-1860., Tom. I-III.
- ¹⁵ MELIUS JUHÁSZ PÉTER: *Dialogi de Christo, Sancto Petro, Sancto Paulo at Papa collucutoribus*. Debrecini, 1570.

¹⁶ WESZPRÉMI, STEPHANUS: *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia*. Viennae, Trattner, 1778-1781. Centuria II. 45., Centuria III. 173.

¹⁷ MARTINI, MARTINUS: *Dissertatio inauguralis practico-medica de daemonomania et variis ejus speciebus*. Viennae, Sonnleither, 1782.

¹⁸ I.m. 46-47.

¹⁹ MAGYARY-KOSSA GYULA: *Magyar orvosi emlékek*. Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1940. IV. 86-88. (227.§) Magyary bőven és igen érdekesen ír a vámpírokkal kapcsolatos hiedelmekről, adatai nagy részének azonban sem Erdélyhez, sem a vámpírbetegséghez nincs köze.

²⁰ Ha a betegség nem az úgynevezett *Metamorphosis melancholia* elnevezésű pszichikai kórképpel azonos. A századfordulón Albert Eulenburg főszerkesztésében kiadott *Real-Encyclopädie der gesammten Heilkunde* ugyanis, a *Melancholia* címszónál a következőket írja: „*A Melancholia metamorphosis eseteivel ma már csak ritkán találkozunk, ám a középkori boszorkányüldözések és a vámpírizmus történetében – amely a 18. század elején, Magyarországon és Szibériában járványként terjedt, és avval a tévképzettel volt kapcsolatban, amely szerint a betegek azt hitték, hogy elhunyt ellenségeik új életre kelnek, és a vérüket szívják – fontos szerepet játszott. E melankolikusként emlegetett betegek nagy része azonban valójában a paranoiások csoportjába tartozik.*” EULENBURG, A. (Hrsg.): *Real-Encyclopädie der gesammten Heilkunde*. Wien-Leipzig, Urban und Schwarzenberg, 1887. Bd. 12. 689.